

ماه منیر و خوب چہرہ

تصحیح و تحقیق

میلاذ جعفرپور، احسان احمد

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور ماه‌منیر و خوب‌چهره / تصحیح و تحقیق میلاد جعفرپور، حسان احمد.
مشخصات نشر تهران: انتشارات دکتر محمود افشار یا همکاری سخن، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری ۲۷۰ ص.
فروست مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار؛ ۲۸۵. گنجینه زبان و ادبیات فارسی دری؛ ۱۰۰.
شابک ۹۷۸-۶۲۲-۷۷۰۶-۰۴-۸
وضعیت فهرست‌نویسی فیبا
موضوع داستان‌های فارسی -- هند -- قرن ۱۲ق.
موضوع Persian Fictions -- India -- 18th Century
موضوع داستان‌های عاشقانه فارسی -- قرن ۱۲ق.
موضوع Persian Love Stories -- 18th Century
رده‌بندی کنگره PIR ۹۲۲۹
رده‌بندی دیویی ۵/۸۴۳
شماره کتابشناسی ملی ۷۶۳۴۷۴۷

ماه‌منیر و خوب چهره

تصحیح و تحقیق

دکتر میلاد جعفری‌پور، دکتر احسان احمد

مجموعه انتشارات
ادبی و تاریخی
موقوفات دکتر محمود افشار

[۱۰۰]

گنجینه زبان و ادبیات فارسی دری

هیئت گزینش کتاب و جایزه

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی - دکتر ژاله آموزگار - دکتر جلال خالقی مطلق
دکتر حسن انوری - دکتر فتح الله مجتبایی - دکتر محمود امیدسالار - کاوه بیات
دکتر محمد افشین وفایی (مدیر انتشارات)

درگذشتگان

ایرج افشار - دکتر سید جعفر شهیدی - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر یحیی مهدوی

ماه‌منیر و خوب‌چهره

تصحیح و تحقیق دکتر میلاد جعفرپور (استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه حکیم سبزواری)
دکتر احسان احمد (استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پنجاب)

گرافیسیت، طراح و مجری جلد : کاوه حسن بیگلر
صفحه‌آرا : زینب نورپور جویباری
لبنوگرافی : صدف
چاپ متن : آزاده
صحافی : حقیقت
تیراژ : ۲۲۰۰ نسخه
چاپ اول : پاییز ۱۴۰۰

ناشر : انتشارات دکتر محمود افشار
خیابان ولی‌عصر، بالاتر از چهارراه پارک‌وی، خیابان عارف‌نسب، کوی لادن، شماره ۶
تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما: ۲۲۷۱۷۱۱۵
با همکاری انتشارات سخن
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸
تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲
تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها
۵-۶۶۹۵۳۸۰۴

شورای تولیت

متولیان مقامی

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش)
وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی - رئیس دانشگاه تهران (یا معاونان اول هر یک از این پنج مقام) (طبق ماده ۲ و قننامه)

متولیان منصوب و منسوب

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس شورا) - دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی (جانشین: دکتر محمد اسلامی - دبیر)
سید محمود دعایی (نایب رئیس شورا) - دکتر احمد میر (بازرس) - ساسان دکتر افشار - آرش افشار (بازرس)

هیئت مدیره (منتخب شورای تولیت)

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس هیئت مدیره) - دکتر محمد اسلامی (نایب رئیس هیئت مدیره)
دکتر محمد افشین وفايي (مدیر عامل) - معصومه پاک‌راد (خرانه‌دار)

درگذشتگان

دکتر مهدی آذر - حبیب الله آموزگار - دکتر جمشید آموزگار
ایرج افشار، سرپرست عالی و بازرس (منصوب واقف، از ۱۳۶۳-۱۳۸۹) - مهر بانو دکتر افشار - مهندس نادر افشار
بهروز افشار یزدی - دکتر سید جعفر شهیدی، رئیس هیئت مدیره (از ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۳) - دکتر جواد شیخ الاسلامی - اللهیار صالح
دکتر منوچهر مرتضوی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر یحیی مهدوی - دکتر علی محمد میر - دکتر محمدعلی هدایتی

یادداشت واقف

اول

طبق ماده ۲۳ وقفنامه اول مورخ یازدهم دی ماه ۱۳۳۷ ه. ش. درآمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب و رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجله آینده در صورت احتیاج و احتمالاً دادن جوایز به نویسندگان به شرح دستور این وقفنامه گردد.

دوم

هدف اساسی این بنیاد ملی طبق ماده ۲۵ وقفنامه تعمیم زبان فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران می باشد. بنابراین کتبی که با بودجه این موقوفات منتشر می شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی مدارس عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.

سوم

طبق ماده ۲۶ مقداری از کتب و رسالات چاپ شده با بودجه این موقوفات باید به طور هدیه و به نام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه ها و قرائتخانه های عمومی ایران و خارج و بعضی از دانشمندان ایران و مستشرقین خارجی فرستاده شود.

چهارم

چون نظر بازگانی در انتشارات این موقوفات نیست و تا حدی تحمل زیان هم جایز است طبق ماده ۲۷ وقفنامه هیچ کتاب و رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی زائد از بهای تمام شده با افزایش صدی ده تا بیست و پنج قیمت گذاری شود... این افزایش ۲۵ درصد به واسطه حداقل حق الزحمه فروشندگان و هزینه ای است که برای پست و غیره تحمیل می شود. از کتابفروشان تقاضا داریم که در این امر خیر ملی که ابداً جنبه تجارتي ندارد با ما یاری و تشریک مساعی بنمایند.

پنجم

بر اساس موافقت‌نامه دوم (مورخ ۱۳۵۲/۴/۱۲) که میان واقف و دانشگاه طهران به امضاء رسیده، قسمتهای مهمی از رقبات، مانند جایگاه سازمان لغت‌نامه دهخدا و محل مؤسسه باستان‌شناسی به طور رایگان به دانشگاه طهران واگذار شده و رقبات دیگری هم با درآمد آنها طبق ماده دوم برای اجرای مفاد وقفنامه که از جمله عبارت از دادن جوایز ادبی و نشر کتب تاریخی و لغوی راجع به ایران (به استثنای کتب درسی) می‌باشد در اختیار دانشگاه طهران قرار می‌گیرد که وصول نموده و به نام این موقوفات اعطا و نشر گردد.

ششم

چون طبق ماده ۳ موافقت‌نامه نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه یک نفر از متولیان این موقوفات که از طرف واقف به عضویت کمیته انتشارات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی اداره امور جوایز و نشر کتاب انتخاب شود ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای تولیت است و از طرف واقف نیز به عضویت کمیته نامبرده معین شده به سمت سرپرست انتخاب و برقرار نمودند.

هفتم

چون نگارنده این سطور به واسطه کبر سن (۸۶ سال شمسی) از این پس نخواهم توانست به سرپرستی این کارها پردازم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره به فرزند ارشد خود ایرج افشار واگذار کردم. در این چند سال اخیر هم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف موقوفات به طبع رسیده با کوشش و سرپرستی وی بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا ترجمه و نشر کتاب هستند می‌توانند به او مراجعه کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با هدف‌های این بنیاد، یعنی ترقی ملت و کشور و تعمیم زبان فارسی و تکمیل وحدت ملی در ایران که وطن مشترک و زبان رسمی و ملی همه ایرانیان است می‌باشد.

هشتم

این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشاری‌زهی

آذر ماه ۱۳۵۸ شمسی

مستعار

فهرست مطالب

۱۵	پیش‌گفتار
۱۷	روش پژوهش
۱۷	روش تصحیح
۱۸	پیشینه پژوهش
۲۱	بخش اول: نسخه‌شناسی
۲۱	دست‌نویس کتابخانه دانشگاه میشیگان (نشانه اختصاری: م)
۲۵	دست‌نویس کتابخانه دانشگاه پنجاب (نشانه اختصاری: پ)
۲۷	دست‌نویس کتابخانه بیت‌الحکمة دانشگاه همدرد کراچی
۲۹	بخش دوم: متن‌شناسی
۲۹	چکیده روایت
۳۱	مشخصات
۳۱	وجه تسمیه
۳۱	راوی
۳۲	زمان تألیف
۳۲	محل تألیف
۳۳	منشاء پیدایش
۳۴	ساختار
۳۵	زبان
۳۶	نوع ادبی
۳۷	عناصر داستان

۳۷	روایت
۳۸	پیرنگ
۳۹	زاویه دید
۳۹	شخصیت
۴۰	زمان و مکان
۴۱	درون‌مایه
۴۵	توصیف
۴۶	بن‌مایه‌ها
۴۹	بخش سوم: متن روایت
۴۹	[حکایت تولد ماه‌منیر و خوب‌چهره به دعای پیر مُرادبخش و احوال عشق ایشان]
۵۵	[حکایت رسیدن خوب‌لقا به دیدار ماه‌منیر و کارسازی دیدار او با خوب‌چهره]
۵۹	[حکایت رفتن ابونصر به سفر و سرگردانی ماه‌منیر و غایب شدن خوب‌چهره از او]
۶۲	[حکایت ماه‌منیر با رقیبان و سرگردانی ایشان از برای خوب‌چهره]
۷۲	[حکایت گرفتاری خوب‌چهره و ماه‌منیر به دست شهزاده‌ای و نجات ایشان]
۷۹	[حکایت گرفتاری ماه‌منیر به تهمت و جدایی از خوب‌چهره و سرگردانی او]
۸۸	حکایت بردن پریان ماه‌منیر را پیش بی‌نظیر [و احوال جان جهان با همایون‌شاه]
۹۵	[حکایت کارسازی ماه‌منیر از برای وصال فرّخ‌شاه با مریم]
۱۰۴	[حکایت ربودن بی‌نظیر مریم را و وصال جان جهان با همایون‌شاه و رهایی مریم]
۱۱۵	[حکایت آمدن فرّخ‌شاه به نزد پدر و رفتن ماه‌منیر در پی خوب‌چهره]
۱۱۷	[حکایت گرفتاری ماه‌منیر پیش دیوان و رسیدن خوب‌چهره نزد فرّخ‌شاه]
۱۲۱	[حکایت مدد پریان به ماه‌منیر و وصال ماه‌منیر با خوب‌چهره و هفت شب افسانه‌گویی]
۱۲۹	شب اول: افسانه گفتن خوب‌چهره پیش ماه‌منیر در باغ
۱۳۵	شب دوم: افسانه گفتن ماه‌منیر پیش خوب‌چهره در باغ
۱۵۱	شب سیوم: افسانه گفتن خوب‌چهره پیش ماه‌منیر در باغ
۱۶۳	شب چهارم: افسانه گفتن ماه‌منیر پیش خوب‌چهره در باغ
۱۸۱	شب پنجم: افسانه گفتن خوب‌چهره پیش ماه‌منیر در باغ
۱۹۳	شب ششم: افسانه گفتن ماه‌منیر پیش خوب‌چهره در باغ
۲۰۹	شب هفتم: افسانه گفتن خوب‌چهره پیش ماه‌منیر در باغ
۲۱۴	[کشتن بی‌نظیر خوب‌چهره را به زهر و جان سپردن ماه‌منیر از غم و مُردن بی‌نظیر بر اثرش]
۲۱۷	نمایه‌ها
۲۱۹	اشخاص
۲۲۱	نام‌جای‌ها

فهرست مطالب ۱۳

۲۲۳	 واژگان
۲۲۷	 ترکیبات
۲۲۹	 تعبیرات و کنایات
۲۳۱	 عبارات عربی
۲۳۳	 کشف المصاریع
۲۳۵	 تصاویر
۲۶۵	 کتابنامه

پیش‌گفتار

در جریان رویدادهای تاریخی دوران‌سازی که خصوصاً به واسطهٔ ترویج آیین اسلام، در فاصلهٔ چندین قرن، از سدهٔ پنجم تا دوازدهم هجری، مرزهای شرقی ایران‌شهر را دچار تحولاتی کرد و پیامدهای آن تا میانهٔ شبه‌قارهٔ هند را هم تحت تأثیر قرار داد، با استقبال مردم شبه‌قاره که از حیث نژادی هم با ایرانیان، از یک خانواده محسوب می‌شدند، درخت تناور زبان و ادب فارسی آن‌چنان شاخ‌وبرگی در این حدود جغرافیایی پیدا کرد که تا سال‌ها قند پارسی، کام اهل بنگاله را شیرین می‌کرد، اما نغمات بیشتر طوطیان شکرشکن هند در میان ازدحام و انبوهی، مسکوت و ناپیدا باقی ماند و به گوش مشتاق ایرانیان نرسید.

اقلیم شبه‌قاره با پشتوانهٔ غنی ادبی و با سابقه‌ای درخشان در تاریخ ادب فارسی، گذشته از آن‌که برآیندها و تحولات ادبی چشمگیری را، به‌ویژه در زمینهٔ تصنیف و ترجمهٔ داستان‌های عاشقانه پدید آورده است، در برهه‌هایی حسّاس، به‌سان پناهگاهی امن و آغوشی گرم، ادیبان خوش‌ذوق مهاجر ایرانی را در خود پرورانده و کسب آبرو کرده است. با این حال، جای دریغ و افسوس است که هم‌چنان پس از سال‌ها، عواملی چون: بُعد مسافت، تنگنای ارتباطی و تعاملات فرهنگی نه‌چندان محسوس هر دو تمدن ایران و شبه‌قاره، سبب شده تا ادب‌دوستان هر دو اقلیم از مشاهدهٔ جلوه‌های ناشناختهٔ این سابقهٔ مشترک، چنان‌که باید، محروم بمانند و اگر گاهی، بخت و دولت هم، روی خوشی نشان داده باشند، شاید به همت برخی پژوهشگران، بتوان بت عیاری را از پس پردهٔ غبار آلودهٔ کتابخانه‌های آن اقلیم بیرون کشیده و پیشکش مخاطبان کرد.

این بار، به رغم ناخوشی‌های روزگار، به پاس تلاش مستمرّ دو پژوهشگر ایرانی و پاکستانی، روایت عاشقانهٔ ارزشمند، اما ناشناخته‌ای از گنجینهٔ ادبیات داستانی شبه‌قاره، تحت عنوان ماه‌منیر

و خوب‌چهره، به طبع رسیده است که ادب‌دوستان هر دو اقلیم، خصوصاً ایران، کاملاً با آن ناآشنا هستند.

چند سال پیش از این بود که با دست‌نویس نفیس ماه‌منیر و خوب‌چهره در کتابخانه دانشگاه میشیگان آشنا شده بودم، اما درهم‌ریختگی اوراق و افتادگی‌های متن آن و نیز اشتغال در تصحیح حماسه‌های منثوری که علاقه‌افری بدان‌ها داشتم، مرا از تحقیق پیرامون آن باز داشت، تا آن‌که حدود دو سال پیشتر، در گفت‌وگو و هم‌فکری با دوست ارجمند، آقای دکتر احسان احمد، در دانشگاه پنجاب، تصمیم به تصحیح این روایت گرفتیم.

شکر از بخت دارم و از کردگار هم، که حاصل این تلاش مشترک، امروز به شکل نسبتاً پیراسته و شایسته‌ای، پیش روی مخاطب فرهیخته قرار گرفته است؛ امیدواریم که پژوهش مذکور، زمینه‌ترغیب و توجه هرچه بیشتر ادب‌دوستان را به ذخایر داستانی شبه‌قاره فراهم آورد، تا باد چنین بادا.

از جناب آقای دکتر محمد افشین وفایی، مدیر عامل نیکوخصال و ادب‌دوست بنیاد موقوفات شادروان دکتر محمود افشار یزدی و نیز هیأت دانشوران گزینش کتاب در آن مجمع علمی و ادبی، سپاسگزارم که با هدف تعمیم و اعتلای زبان و ادب فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران عزیزمان، دستگیر پژوهندگان نوخامه‌ای چون این کمینه خدمتگزار بوده و در روزگاری کج‌رفتار، سعی در طبع و انتشار هرچه علمی و مطلوب‌تر میراث کهن ادب فارسی دارند.

م.ج.گ

فتح دیار کرج

Milad138720@gmail.com

روش پژوهش

پژوهش حاضر در بخش نخست، یعنی مقدمه، از نوع بنیادی بوده و به روش استقرایی، در دو بخش انجام شده است. در بخش اول، تحت عنوان نسخه‌شناسی، سه دست‌نویس فارسی روایت ماه‌منیر و خوب‌چهره با در نظر داشتن مشخصات نسخه، رسم الخط و برآیندها معرفی شده‌اند. در بخش دوم، تحت عنوان متن‌شناسی که خود در دو پاره فراهم آمده و حاصل بررسی درون‌متنی است، پس از ارائه چکیده روایت، ابتدا مشخصات کلی آن در هشت بخش: وجه تسمیه، راوی، زمان و محل تصنیف، منشأ پیدایش، ساختار، زبان و نوع ادبی، گزارش شده است و در پاره دوم، عناصر داستانی ماه‌منیر و خوب‌چهره در هشت بخش: روایت، پیرنگ، زاویه دید، شخصیت، زمان و مکان، درون‌مایه، توصیف و بن‌مایه‌ها تشریح شده‌اند و در پایان، جهت راهنمایی محققان، بخش نمایه‌ها و فهرس هفت‌گانه‌ای ارائه شده است.

روش تصحیح

متن روایت ماه‌منیر و خوب‌چهره در بخش دوم پژوهش، به روش تصحیح بر پایه نسخه اساس انجام شده که در این میان، هر چند دست‌نویس [پ] از جهت تاریخ کتابت، حداکثر به فاصله حدود هشت دهه، مقدم بر دست‌نویس [م] است، اما به دلیل کیفیت پایین نگارش و نیز افتادگی‌های آغازی و پایانی، به عنوان بدل در نظر گرفته شده و تنها، دست‌نویس نفیس و نسبتاً کامل [م] اساس تصحیح قرار گرفته است.

با توجه به تأخر زمانی پدید آمدن روایت ماه‌منیر و خوب‌چهره، سادگی و بی‌پیرایگی متن آن و نیز عدم اختلاف نه‌چندان برجسته نسخ با یکدیگر، لازم نبود تمامی تفاوت‌های دست‌نویس [پ] در مقابله ارائه شوند؛ چون هدف اصلی تصحیح، منحصر به عرضه متنی مطلوب از داستان

بوده است.

چند بخش از متن و پاره‌ای موارد مرجح که از دست‌نویس [پ] گزینش شده‌اند، درون قلاب نقل شده‌اند. برگ‌شماری متن دست‌نویس‌ها به دلیل حجم اندک صفحات، به صورت برگ‌برگ و نه صفحه‌به‌صفحه، انجام شده و ارقام در پانویشت‌ها ارائه شده‌اند. معنای معدود واژگانی که لازم به نظر رسید، در پانویشت‌ها ذکر شده است. در ویرایش متن روایت، جز موارد غیر مصطلح، حتی‌المقدور اصالت رسم‌الخط نسخه‌اساس حفظ شده است. چون جای سرفصل‌ها در هر دو دست‌نویس، یا خالی مانده، و یا بعدها به دست‌خطی دیگر در حواشی نسخ، به صورت ذوقی و اغلب ناقص، بدون رعایت حدود حجمی متن، یادداشت شده است؛ در تصحیح حاضر، بر پایه اعتدال حجم، در نظر داشتن فرجام هر بخش و نقش پیونددهنده آن‌ها، روایت ماه‌منیر و خوب‌چهره ذیل ۲۰ سرفصل تبویب شده است.

پیشینه پژوهش

هر چند مطالعه و بررسی داستان‌های عاشقانه شبه‌قاره در ایران، مسبوق به سابقه است (← کتاب‌نامه: عرفانی، ۱۳۴۰)، اما جز از فهرسی که به مشخصات نسخ ماه‌منیر و خوب‌چهره اشاره کرده‌اند، تنها یک بار، علی‌اصغر باباصفری در چند سطر، این روایت را مختصراً معرفی کرده است (← باباصفری، ۱۳۹۲: ۴۷۰؛ نیز ← ذوالفقاری، ۱۳۹۴: ۴۵) و تا جایی که نگارندگان بر رسیده‌اند، تا امروز هیچ مأخذ دیگری، حتی دانشنامه ادب فارسی در شبه‌قاره نیز به این داستان یا راوی آن، اشاره‌ای نکرده است.

البته وضعیت ناخوشایند فعلی، تنها متوجه کم‌همتی پژوهشگران نیست، چراکه شمار روایات داستانی فارسی شبه‌قاره، اگر بیش از داستان‌های عاشقانه شناخته‌شده موجود در ایران نباشد، به جرأت می‌توان گفت که احتمالاً کمتر نیز نخواهد بود و تنها، مرور تنوع و احصای تعدد روایات موجود در دانشنامه شبه‌قاره که به همت شادروان استاد حسن انوشه فراهم آمده، گواه آشکاری بر این ادعا خواهد بود. با این حال، جالب توجه است که نگاهی هم به کارنامه مختصر روایاتی داشته باشیم که فقط از میراث داستان‌های عاشقانه شبه‌قاره، به فاصله چهار دهه در ایران تصحیح شده‌اند.

گویا نخست بار، امیرحسن عابدی (۱۳۴۸) طبعی از مثنوی سوز و گداز ملا نوعی خوشانی (م ۱۰۱۹ق) ارائه کرده و همو داستان عاشقانه هندی پدماوت (۱۳۵۰) سروده ملا عبدالشکور

بزمی (م ۱۰۷۳ق) و عصمت‌نامه (داستان مینا و لورک) (۱۳۶۴) سروده عبدالقدوس کنگوهی را نیز در ایران تصحیح و منتشر کرده است. پس از او، حسام‌الدین راشدی (۱۳۵۳) مثنوی مهر و ماه (۹۰۵ق) جمالی دهلوی را تصحیح و به طبع رسانده است. صادق چوبک (۱۳۷۰) داستان عاشقانه هندی مهپاره را از انگلیسی به فارسی ترجمه کرده است. فتح‌الله مجتبابی و غلامعلی آریا (۱۳۷۲) طوطی‌نامه ضیاء نخشی را تصحیح و منتشر کردند. علی آل داوود (۱۳۸۲) تصحیحی از نل و دمن فیض دکنی را به دست داده است. حسن یعقوبی (۱۳۹۴-۱۳۹۵)، تصحیح برگردان هندی به فارسی دو روایت عاشقانه منشور کارنامه عشق (۱۱۴۴ق) و هنگامه عشق (۱۱۵۲ق) اثر آندرام مخلص لاهوری (۱۱۰۷-۱۱۶۴ق؟) را ارائه کرده است. اکرم رسا (۱۳۹۰) مثنوی بلقیس و سلیمان، سروده احمدخان صوفی را تصحیح کرده است. حسن ذوالفقاری و عباس سعیدی (۱۳۹۲) روایت عاشقانه بهار دانش عنایت‌الله کنبوه لاهوری (۱۰۱۷-۱۰۸۲ق) را تصحیح و منتشر کرده‌اند. مسعود جعفری جزی (۱۳۹۴) نسبت به تصحیح داستان عاشقانه ملک‌محمد و شمس بانو موسوم به شعله آه اهتمام داشته است و احتمالاً در واپسین تلاش‌هایی که صورت گرفته، سهیلا حسن‌زاده (۱۳۹۷) مثنوی عاشقانه حُسن جهانگیر، سروده ریاضی ورامینی رازی (سده یازدهم هجری) را تصحیح و منتشر کرده و حسین طباطبایی نیز در رساله دکتری خود (۱۳۹۸)، دو روایت حُسن‌آرا و فیروزشاه بدخشانی تألیف نوروزعلی بیگ شاملو را تصحیح کرده است.

بخش اول: نسخه‌شناسی

پس از بررسی‌های بسیاری که در فهرس نسخ خطی و مجموعه‌های برخط کتابخانه‌ها به عمل آمد، مشخصات سه دست‌نویس فارسی روایت ماه‌منیر و خوب‌چهره شناسایی شد، اما هر کدام، افتادگی‌های بیش‌و‌کم‌ی داشتند که در پی، حدود روایت و مشخصات برجسته هر سه نسخه فارسی، به ترتیب اعتباری که در امر تصحیح داشتند، معرفی شده است.

دست‌نویس کتابخانه دانشگاه میشیگان (نشانه اختصاری: م) مشخصات

در مجموعه دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه دانشگاه میشیگان، مشخصات نسخه‌ای در یک جلد، به ابعاد (۵/۱۳×۲/۱۹ سم)، ذیل عنوان «ماه‌منیر و خوب‌چهره»^۱، به شماره (Isl. Ms. 360) ثبت شده است که از پایان، احتمالاً یک صفحه افتادگی دارد (← دانش‌پژوه، ۱۳۵۸: ۱۰/۱۰۸).

دست‌نویس حاضر ۲۷۸ برگ (۵۵۶ صفحه) دارد و هر چند صفحه در میان، یک یا چند صفحه از آن، تماماً خالی مانده که شمار مجموع این‌گونه اوراق، به ۱۲۷ صفحه می‌رسد. متن نسخه به خط نستعلیق هندی نسبتاً پخته درشتی، روی کاغذ هندی ضخیم نخودی‌رنگی، بر مسطر، درون فضای جدولی در ابعاد (۷/۵×۶/۱۲ سم)^۲، به خامه ملا عباد ولی کشمیری، احتمالاً در فاصله یکی از سال‌های (۱۲۵۱-۱۲۵۵ق)، یا یکی از دو تاریخ مذکور، تحریر شده و هر صفحه بدون نگاره یا جدول آن، ۱۱ سطر دارد. جدول متن هر صفحه،

1. Māh'munīr va Khūb'chihrah.

۲. اوراق [← گ ۱۳۴ آ - ب] فاقد جدول است.

دورن جدول دو تحریرۀ دیگری طرح شده که کارشناس کتابخانه میشیگان، ابعاد آن را به دست نداده است.

هر چند که در برگ سفید پیش از آغاز متن [← گ ۱ آ] و به خط و جوهری نسبتاً متفاوت از متن، چند سطر یادداشت، به فاصله، از بالا به پایین آمده:

«۱۲۵۵، در تاریخ بیست و هشتم جمادی‌الثانی بود که تحریر یافت، در عهد دولت قوی شوکت نورالله خان، ۱۲۵۱۲، زهی. به ید اضعف فقیر حقیر ملا عباد ولی کشمیری [حیت نظر] در خطۀ کشمیر نوشته شد، این بود تحریر یافت در تاریخ شهر آخر سنه».

اما، مردیت اونس^۱، کارشناس نسخ مصور فارسی، با توجه به نوع کاغذ، سبک تصاویر و برخی از دیگر مشخصات، بر آن است که: این دست‌نویس، داستانی ناشناخته و تصنیفی هندی به نظر می‌رسد که در یکی از سال‌های پایانی نیمۀ دوم سده دوازدهم هجری (۱۱۵۰-۱۱۹۹ق) فراهم آمده است.

اشعار متن به روال متن نسخه، یکسره‌نویسی شده و علائمی شنگرف میان مصاریع فاصله انداخته است. سرفصل‌های نسخه و برخی ممیزات مثل: شعر، بیت، نظم، قطعه و ... شنگرف آمده است. رکابۀ اوراق، در ضلع چپ تحتانی صفحات زوج هر برگ، به صورت یک یا چند کلمه نوشته شده است. در برخی اوراق [← گ ۱۰ آ، ۲۰ آ، ۲۳ ب، ۲۷ آ، ۲۸ ب، ۳۴ ب، ۳۶ آ، ۳۷ ب، ۳۹ ب، ۴۳ ب، ۴۵ ب، ۴۷ آ، ۹۱ آ، ۱۱۴ ب، ۲۳۳ آ]، با قلمی نازل‌تر و متفاوت، حواشی و یادداشت‌های اغلب ناقصی که بیشتر در حکم شرح تصاویر باشند، مشاهده می‌شود که برخی از آن‌ها به دلیل فرورفتگی کاغذ نسخه در عطف درونی جلد، ناخوانا هستند. در این مورد، نگارندگان اغلب از جانب خود، برای روایت سرفصل‌هایی در مواضع گوناگون مشخص کرده‌اند. در مجموع، این دست‌نویس، به فاصلۀ چهار برگ [← ۲، ۲۱، ۷۸، ۱۹۵] چهار صفحه افتادگی دارد.

صحنای

جلد این نسخه در عطف و هر دو دقۀ، از جنس تیماجی به رنگ قهوه‌ای تیره فراهم آمده و وضعیّت نسبتاً خوبی هم دارد. درون هر دقۀ، دو جدول مشاهده می‌شود. جدول برونی،

1. Glyn Munro Meredith-Owens (1921-1997).

۲. با احتساب اوراق سفید.

سه‌تحریره است که در کناره آن زنجیره‌ای از علانم چهارگوش مورّب رسم شده و هر گوشه این جدول با خطی به چهارگوشه جدول درونی مثنی به تحریره وصل شده است. در میانه هر دُقه، تُرنج مطلای نسبتاً بزرگی، منقش به طرح گل و بوته قرار گرفته که دو سرتنج به فاصله یک تحریره در بالا و پایین آن طرح شده است. آستری هر دو دُقه نیز دقیقاً با مختصّاتی که برای تزئینات روی هر دو دُقه ذکر شده، از جنس پارچه، یا کاغذ ابره به رنگ بنفش فراهم آمده که تنها طلاکوب ترنج و سرتنجه‌ها برجسته‌تر باقی مانده و آستری در هر دو دُقه، از درون وصالی شده است.

تزئینات

تمامی اوراق نسخه، جز یک مورد [← گ ۱۳۴-آ-ب / در نسخه ؛ گ ۹۱ در متن حاضر]، جدول سه‌تحریره مذهب، قرمز و آبی‌رنگی دارند که جز ضلع درونی، طرف فوقانی، تحتانی و برونی جدول را نوار زنجیره‌ای پهنی از گل فراگرفته است.

در صفحه زوج یا پشت برگ نخست این دست‌نویس، سرلوحی پُرکار با زمینه مذهب و مرصع، در ابعاد و اندازۀ متناسب با جدول اوراق، درون جدولی با دو تحریره سیاه، در فضای دوسوم ورق مذکور طرح شده که به منزله مدخلی چشم‌نواز برای متن کتاب است. در میانه جدول سرلوح، تاج لاجوردی کنگره‌دار نوارگونه‌ای با گل‌های سفید، قرمز و صورتی نقش بسته که درون فضای آن، ترنجی لاجوردی با همان نقش رسم شده است. ذیل سرلوح اصلی، سرلوح مزدوجی آمده که درون آن، اضلاع کوتاهی به صورت نیم‌دایره در زمینه مذهب قرار گرفته و میانه آن عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» تحریر شده و از دو سوی بیرونی، منقش به گل‌های صورتی، سفید، زرد و قرمز درون زمینه‌ای لاجوردی است. فقط در صفحه زوج یا پشت برگ نخست نسخه، مابین سطرها زنجیره‌ای به آب زر آمده و فضای میانه سطرها در سایر اوراق سفید و خالی است.

در بخش‌های میانی و تحتانی ۱۵ صفحه از این دست‌نویس، جداولی به شکل لوزی یا نیم‌لوزی [برای نمونه ← بخش تصاویر] آمده که عبارات و اشعار متن روایت درون آن‌ها، به صورت مورّب تحریر شده و زمینه فضای خالی میانه یا کناره اشکال، مذهب شده که گل صورتی‌رنگ برجسته‌ای درون آن خودنمایی می‌کند.

در دست‌نویس کتابخانه دانشگاه میشیگان، ۷۳ مجلس نقّاشی آب‌ورنگ نسبتاً سطح بالا، به سبک کشمیری، با استفاده قابل ملاحظه‌ای از رنگ‌های اسطوخودوس (طیف‌های رنگ بنفش)،

نارنجی، قرمز، زرد، سبز آهکی و آبی با زرنگاری گاه‌به‌گاه، ترتیب داده شده که تصویر ۲۹ مجلس، به صورت نسبی، تمام‌صفحه و تصویر ۴۴ مجلس، به صورت نیم‌صفحه طراح شده‌اند.

رسم‌الخط

کاتب با زبان فارسی آشنایی خوبی دارد و به همین دلیل، در نسخه تسامحات املائی و دوگانه‌نویسی مشاهده نمی‌شود، هم‌چنین نحو عبارات در اثر گویش فارسی شبه‌قاره، تغییر نکرده است. در هر صفحه تعدادی از کلمات مشکول هستند. از حروف چهارگانه فارسی «پ، چ، ژ، گ»، «پ»، «ج» و «ژ» با سه نقطه و «گ» بدون سرکش تحریر شده‌اند. عدد اصلی «یک» اغلب به معدود پیوسته است. تشدید «ـِ» در اغلب کلمات مشدد رعایت شده است. کاتب نشانه‌توین را در تحریر لحاظ نکرده است. «به» حرف اضافه به کلمه بعد از خود پیوسته و در کلمات ابتدا به «ه» ادغام شده است. نشانه جمع «-ها» به کلمه پیش از خود پیوسته و در کلمات مختموم به «ه» ادغام شده است. ضمائر اشاره «این» و «آن» به کلمه پس از خود پیوسته و «الف» آغازی کلمه پسین در این پیوستگی حذف شده است. حرف ربط «هم» اغلب به کلمات پس از خود پیوسته است، مثل: «همدرین». برخی حروف و ضمائر در هم ترکیب شده و حرفی از طرفین حذف شده است، مثل: «برو، ازو، درو، بتو، مرا، کرا، ترا، درین، ازنجا و...».

برآیندها

دست‌نویس [م]، گذشته از چند مورد افتادگی کوتاه که مجموع آن‌ها احتمالاً به دو برگ (چهار صفحه) می‌رسد، از امتیازاتی چون کیفیت مطلوب کتابت، تجلید و کتاب‌آرایی بهره‌مند بود، و در میان نسخ موجود، کامل‌ترین نسخه روایت ماه‌منیر و خوب‌چهره محسوب می‌شد. از این رو، به عنوان نسخه اساس تصحیح در نظر گرفته شد.

آغاز نسخه:

«بُلبل‌نویان چمن عشق‌بازی و دستان‌سرایان انجمن نکته‌پردازی، طوطی زبان را در شکرستان دهان به بیان این حکایت و تقریر این روایت، مُترنم می‌گردانند که...».

پایان نسخه:

«چون خبر به اُمر و وُزرا شد، حیران ماندند و گریبان‌ها چاک زدند، سه تابوت را یک‌بار برآوردند،

فریاد و واویلا از مرد وزن و پیر و جوان...».

دست‌نویس کتابخانه دانشگاه پنجاب (نشانه اختصاری: پ)

مشخصات

در فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان^۱ (← منزوی، ۱۳۶۲: ۱۱۴۴/۶)، مشخصات دست‌نویسی در یک جلد، تحت عنوان «ماه‌منیر و خوب‌چهره» محفوظ در کتابخانه دانشگاه پنجاب لاهور، به شماره (S-۱۶/۸۵۴۵-آذر) ثبت شده است. نسخه مذکور فاقد جلد بوده و اوراق آن از عطف جدا و سپس وصالی شده‌اند. کاغذ اکثر صفحات نسخه از نواحی مختلف، دچار پارگی و خوردگی شده است.

دست‌نویس مذکور، پیش از سال ۱۱۷۵ق، به خط نستعلیق دوگانه متوسطی در ۱۲۵ برگ (۲۵۰ صفحه) ۱۳ سطری، درون فضای اوراقی بدون جدول و بر کاغذ هندی نخودی‌رنگی در فاصله برگ‌های [← گ ۲۲-۱۲۸ ب] کتابت شده است.

این نسخه بنابر دست‌خطی متفاوت و متأخر در انجامة، به سال «۱۱۷۵ق در مالکیت ملک ذوالفقار ملهی، فرزند نیک‌بخت، ساکن موضع بدو ملهی، عمله پُرگنه اورنگ‌آباد» بوده است. در حاشیه اوراق نسخه [← گ ۵ ب، ۴۱ آ، ۵۸ ب، ۶۱ آ- ب، ۶۲ آ، ۶۹ ب، ۷۰ آ]، توضیحات و اصلاحاتی نگاشته شده است. جای تحریر برخی سرفصل‌ها خالی مانده که بعداً در حواشی برخی موارد [← گ ۵۶ آ، ۶۱ ب، ۷۳ آ، ۸۱ آ، ۹۸ ب، ۱۱۰ ب، ۱۲۳ آ]، اصلاح شده است. ابیات به روال نثر نسخه، یکسره‌نویسی شده و کاتب میان مصاریع فاصله انداخته است. رکابه اوراق، در ضلع چپ تحتانی صفحات زوج هر برگ، به صورت یک یا چند کلمه نوشته شده است.

نشان چهار مُهر در حاشیه و میانه جدول متن اوراق [← گ ۱۵/آ، ۱ مُهر، ۱۲۷ ب/ ۳ مُهر] مشاهده می‌شود که در این میان، تنها مشخصات مالک نسخه: «ذوالفقار ملهی»، که در سبع نستعلیق سه مُهر مدور به اندازه‌های متفاوت نقش بسته، خواناست.

۱. جای شگفتی است که در چاپ اخیر فهرست دوجلدی نسخ دانشگاه پنجاب، مشخصات این دست‌نویس ذکر

نشده است (← نوشاهی، ۱۳۹۰: ۸۵۷/۲-۸۷۸).

تصویر سبع مهرهای [گ ۱۵؛ آ؛ گ ۱۲۷ ب]

بنابر یادداشت کارشناس کتابخانه، نسخه مذکور «تنها از آغاز افتادگی دارد و عنوان داستان در پایان نسخه آمده است». اما تصاویر اوراقی که پس از ماه‌ها انتظار، از کتابخانه دانشگاه پنجاب به دست رسید، حکایت از آن دارد که متن روایت از پایان هم ناقص بوده و تمام نشده است و گزارش نسخه مذکور در قیاس با دست‌نویس [م] برابر با اوراق [← گ ۴ - گ ۱۹۱] متن حاضر است.

رسم‌الخط

در قیاس با دست‌نویس [م]، کاتب در تحریر این نسخه دقت چندانی ندارد. رسم‌الخط نسخه بیشتر متمایل به وصل است، برخی شواهد: «نگاهدارد، چونساعت». از حروف چهارگانه فارسی «پ، چ، ژ، گ»، «پ»، «چ» و «ژ» با سه نقطه و «گ» بدون سرکش تحریر شده‌اند. سرکش یا نشانه مدّ حرف «آ» در برخی مواضع نیامده است. عدد اصلی «یک» اغلب به معدود پیوسته است. نشانه جمع «-ها» به کلمه پیش از خود پیوسته و در کلمات مختوم به «ه» ادغام شده است. «می» استمرار پیوسته به فعل تحریر شده است. ضمائر اشاره «این» و «آن» به کلمه پس از خود پیوسته و «الف» آغازی کلمه پسین در این پیوستگی حذف شده است. «است» اغلب در کلمه پیشین پیوسته و حرف «ا» حذف شده است. حرف ربط «هم» اغلب به کلمات پس از خود پیوسته است «همدرین». «به» حرف اضافه به کلمه بعد از خود پیوسته و در کلمات ابتدا به «ه» ادغام شده است. «-ای» در پایان اسامی و فعل نقلی به صورت «ة» نگاشته شده است (خانه‌ای = خانه). «که» حرف اضافه و «را» نشانه مفعولی به کلمه پیشین پیوسته نگاشته شده‌اند. برخی حروف و ضمائر در هم ترکیب شده و حرفی از طرفین حذف شده است،

مثل: «برو، ازو، درو، بتو، مرا، کرا، ترا، درین، ازنجا و...».

برآیندها

دست‌نویس کتابخانه دانشگاه پنجاب، به جهت کیفیت نگارش نامطلوبی که در قیاس با دست‌نویس [م] داشت و نیز افتادگی قابل توجهی که در مجموع، از آغاز و پایان آن به نظر می‌رسید، در امر تصحیح، اساس قرار نگرفت. اما به عنوان نسخه بدل، در جبران و اصلاح برخی افتادگی‌ها و نواقص جزئی روایت، بسیار سودمند واقع شد.

آغاز نسخه:

«آمد و او نیز طلب فرزند نمود. پیر بزرگوار از آوردن زر او، بسیار ملول شد و بعد از مدّت، جواب گفت که: ای ابونصر، اراده آمدن شما فرزند است، خدا آسان می‌کند، من دعا خواهم کرد تا خدا چه خواهد.»

پایان نسخه:

«گفت: آگاه باش که من عاشق دختر وزیر بودم و گرفتار شدم و از وصل او برنخوردم و خواهم مُرد. دوم، آن‌که حسرت دیدار پدر که در جست‌وجوی او از خانه برآمده‌ام، حسرت نادیدن او در دلم خواهد ماند. پادشاه پرسید.»

انجامه نسخه:

«تمام شد کتاب قصّه ماه‌منیر و خوب‌چهره در حقّ ملک ذوالفقار ملهی ولد نیکبخت ساکن موضع بدوملهی، عملّه پرگنه اورنگ‌آباد، تحریر یافته در ماه صفر سنّه ۱۱۷۵».

دست‌نویس کتابخانه بیت‌الحکمة دانشگاه همدرد کراچی

در مجموعه نسخ بیت‌الحکمة، واقع در کتابخانه مرکزی دانشگاه همدرد کراچی، مشخصات دست‌نوشته مختصری هم ذیل عنوان «ماه‌منیر و خوب‌چهره» در ابعاد (۲۲×۱۳ سم)، به شماره «۱۲۹۶» ثبت شده است که متن آن به خط نستعلیق متوسطی در ۵۴ برگ (۱۰۸ صفحه) فراهم آمده است. با همه تلاشی که انجام شد، تصاویر دست‌نویس مذکور به دست نیامد و از بررسی و مقابله آن در این تصحیح محروم ماندیم.

